

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο,

Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Από το γένος στο έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, 1821-1862*, δεύτερη έκδοση [α' έκδοση: 2004], Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 2005, 536 σελ.

Χρήστος Λούκος

Ο **Χρήστος Λούκος** διδάσκει Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο Στέφανος Παπαγεωργίου προσπάθησε να καλύψει ένα κενό: μας λείπουν δραματικά έγκυρες μελέτες που διαπραγματεύονται όσο το δυνατό συνολικότερα συγκεκριμένες περιόδους της νεότερης ελληνικής ιστορίας και έχουν συνταχθεί από έναν συγγραφέα. Επομένως, κατά τεκμήριο, αναμένεται ότι θα έχουν μια συνοχή που με δυσκολία επιτυγχάνεται στους συλλογικούς τόμους. Η καταφυγή στους τελευταίους ήδη από τη δεκαετία του 1970 και συχνότερα στις μέρες μας, πέρα από εκδοτικές σκοπιμότητες ή οράματα των επιμελητών τους, δείχνει και τους δισταγμούς κάποιων τουλάχιστον ιστορικών να αναλάβουν ένα εγχείρημα που κατά τη γνώμη τους είναι πολύ δύσκολο. Κυρίως διότι θα πρέπει σε ένα δημοσίευμα, που ο όγκος του δεν μπορεί να είναι απαγορευτικός για την επιδιωκόμενη χρήση του, να ενταχθούν εκείνα τα στοιχεία και οι απόψεις που θα συνθέτουν μια σφαιρική εικόνα για την ιστορική περίοδο στην οποία αναφέρονται. Φυσικά ο ιστορικός θα κάνει τις επιλογές του, αλλά ένα γενικό έργο οφείλει να κρατήσει κάποιες θεματικές ισορροπίες και κυρίως να αναδείξει, μαζί με ό,τι αντέχει ακόμη από παλαιότερες προσεγγίσεις και ό,τι πρόσφατη έρευνα έχει προσκομίσει σε στοιχεία και ερμηνείες.

Το εξεταζόμενο εδώ εγχείρημα φαίνεται ότι απέβλεπε σε ένα ευρύτερο κοινό, κυρίως τους φοιτητές. Αποτελεί ένα καλό βοήθημα για αυτούς και για κάθε ενδιαφερόμενο με ιστορικές ανησυχίες. Εξάλλου, οι πολλοί βοηθητικοί πίνακες (37 συνολικά), η επιλεγμένη βιβλιογραφία στο τέλος κάθε κεφαλαίου, οι μεγάλες και επεξηγηματικές υποσημειώσεις για πρόσωπα και θεσμούς, και, κυρίως, η επίμονη, και συνήθως επιτυχής, προσπάθεια του συγγραφέα να καταρρίψει γερά εδραιωμένους ιστορικούς μύθους στη νεοελληνική συνείδηση, συνηγορούν προς αυτή την κατεύθυνση. Όποιος γνωρίζει τον Στέφανο Παπαγεωργίου και τον μαχητικό έως σαρκαστικό λόγο του, έχει την αίσθηση ότι συμπεριέλαβε στο βιβλίο του, με την αναγκαία φυσικά επεξεργασία, ό,τι είπε ή ήθελε να πει στους φοιτητές του, δεν απευθύνεται σε λίγους ειδικούς.

Με αυτές τις σκέψεις, που ελπίζω να μην είναι αυθαίρετες, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω το δημοσίευμα. Πρόκειται κυρίως για την πολιτική και στρατιωτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης και της Οθωνικής περιόδου (1821-1862). Όσον αφορά το 1821, σε δύο μεγάλα κεφάλαια, που καλύπτουν αντίστοιχα τα έτη 1821-1827 και 1828-1831, δίνονται, κατά χρονολογική σειρά και αναλυτικά αρκετές φορές, τα πολεμικά γεγονότα, οι πρωταγωνιστές, οι εθνοσυνελεύσεις και τα συντάγματα, οι θεσμοί, οι επαναστατικές ηγεσίες, οι κομματικές και εμφύλιες συγκρού-

σεις, η εμπλοκή των δυνάμεων, τα αδιέξοδα του Αγώνα, το Ναβαρίνο, τα πρωτόκολλα, το κυβερνητικό εγχείρημα του Καποδίστρια και οι αντιδράσεις που προκάλεσε, η δολοφονία του και η εμφύλια σύγκρουση που ακολούθησε. Όσα αφορούν ιδιαίτερα τα στρατιωτικά, εμπεριέχουν τη γνωστή πείρα του συγγραφέα.

Σε γενικές γραμμές ανιχνεύονται οι ερμηνευτικές θέσεις εκείνης της ιστοριογραφίας που επιχειρεί να ξεφύγει από τα εθνικιστικά και ιδεαλιστικά βαρίδια του παρελθόντος και που δεν διστάζει να ανατρέψει εδραιωμένες αντιλήψεις. Απομυθοποιείται το «κρυφό σχολειό», το λάβαρο της Αγίας Λαύρας και επισημαίνεται η σκοπιμότητα που ώθησε τον νυν αρχιεπίσκοπο να το υψώσει ως νέος Παλαιών Πατρών Γερμανός στην πλατεία Συντάγματος. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος δεν είναι εδώ ο κακός δαίμων της Επανάστασης όπως τον ήθελε κυρίως μια αριστερή ιστοριογραφία, και δεν είναι άμοιροι παθών και συμφερόντων ο Μακρυγιάννης ή ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν και δείχνουν πόσο χρήσιμη μπορεί να αποβεί η ανάγνωση του βιβλίου.

Θα μπορούσαν, ωστόσο, να επισημανθούν και κάποιες ελλείψεις καθώς και τοποθετήσεις που δεν συμβαδίζουν πλέον με τη πρόοδο της έρευνας. Ο συγγραφέας προτάσσει του κεφαλαίου για το 1821 δύο μικρότερα που τα επιγράφει «Το οθωμανικό παρελθόν» και «Το γένος: Το ελληνικό-χριστιανικό στοιχείο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Στο πρώτο επικεντρώνεται σε μια σχηματοποιημένη παρουσίαση του επεκτεινόμενου οθωμανικού κράτους από τον 14^ο-16^ο αιώνα, και δεν συζητά τους θεμελιώδεις μετασχηματισμούς που το κράτος αυτό υπέστη στους αιώνες που ακολούθησαν (17^{ος}-αρχές 19^{ου}), ο οποίος αποτελούν και το υπόβαθρο των εξελίξεων που οδήγησαν στα αποσχιστικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα. Έτσι, η εξέταση των μη μουσουλμάνων υπηκόων στο δεύτερο κεφάλαιο αναπαράγει τις γνωστές θέσεις που δεν λαμβάνουν υπόψη, στο βαθμό που θα έπρεπε, την επίδραση του οθωμανικού πλαισίου στη διαμόρφωση και εξέλιξη θεσμών, όπως το Πατριαρχείο, οι πρόκριτοι, οι αρματολοί κλπ., καθώς και στην εν γένει κοινωνική εξέλιξη. Λείπει μια συστηματική εξέταση των πραγματικοτήτων που ίσχυαν λίγες δεκαετίες πριν την Επανάσταση σε όλες τις παραμέτρους. Η Φιλική Εταιρεία, για παράδειγμα, ελάχιστα παρουσιάζεται: δεν χρησιμοποιείται καν η εργασία του Γ. Φράγκου για την κοινωνική σύνθεση των μελών της, τη γεωγραφική τους προέλευση, ή το έργο του Ν. Τόντοροφ για τη βαλκανική διάσταση της εξέγερσης στις Παραδουνάβιες Επαρχίες· δεν χρησιμο-

ποιείται ο Β. Κρεμμυδάς ή ο G. Hering για να τεθεί το ερώτημα πότε και γιατί επαναστατούν οι κατακτημένοι στο κρίσιμο σημείο της στάσης της Εκκλησίας δεν υπάρχουν εκείνες οι λεπτές, αλλά συγχρόνως τόσο ουσιώδεις, αποχρώσεις που πρόσθεσαν στο σχήμα μας εργασίες όπως αυτές του Φ. Ηλιού και του Κ. Λάππα· επίσης η πολυμέρεια του λεγόμενου Ελληνικού Διαφωτισμού ελάχιστα αναδεικνύεται.

Αν έλθουμε στα μεγάλα κεφάλαια 3 και 4 («Η Ελληνική Επανάσταση. Η πρώτη περίοδος του Αγώνα (1821-1827)» και «Η δεύτερη περίοδος του Αγώνα. Τα χρόνια του Καποδίστρια, 1828-1831»), εμφανής είναι η πολύ μικρή έμφαση που δίνεται στην Ύδρα, τον στόλο γενικότερα, την πειρατεία, όχι μόνο για να τονιστούν τα ναυτικά γεγονότα, που ήταν καθοριστικά για την εξέλιξη του Αγώνα, αλλά και για να αναδειχθεί καλύτερα ο βαρύνων πολιτικός ρόλος των Υδραίων και να τονιστεί πως η πειρατεία, που έφθασε σε παροξυσμό στην κρίσιμη περίοδο μετά τις επιτυχίες του Ιμπραήμ, συνετέλεσε πολύ στην απόφαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων να επέμβουν για να εξασφαλίσουν, εκτός των άλλων, και ηρεμία σε κρίσιμους εμπορικούς δρόμους (η συμβολή εδώ της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη απουσιάζει). Ήταν έκπληξη, και δεν οφείλεται μόνο σε έναν που έχει ασχοληθεί με τη Σύρο, η μη αναφορά στη δημιουργία, μέσα στην Επανάσταση μιας νέας πόλης της Ερμούπολης και τι αυτό σήμαινε για τη δυναμική που η ίδια η εξέγερση αποδέσμευσε. Αυτή η δυναμική που φέρνει μια επανάσταση και ποιο ενδεχομένως ήταν το εύρος της δεν αναδεικνύεται όπως θα έπρεπε. Στην ενότητα για την περίοδο 1828-1832 είναι πολύ περιορισμένη η αναφορά στην πολυπλοκότητα της αντιπολίτευσης κατά της πολιτικής του Κυβερνήτη, δεδομένου ότι αυτή διαμορφώθηκε σταδιακά, δεν είχε από την αρχή συνοχή και η δύναμή της εξαρτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις ισορροπίες που εξασφάλισε ο Καποδίστριας μεταξύ των ηγετικών ομάδων και τις μεταβαλλόμενες διαθέσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων ανάλογα με τα συμφέροντά τους στην περιοχή.

Στα υπόλοιπα δύο κεφάλαια, 4 και 5 («Το ελληνικό βασίλειο. Η περίοδος της Απολύτου Μοναρχίας, 1833-1843» και «Η περίοδος της Συνταγματικής Μοναρχίας, 1844-1862») περιγράφονται τα βασικά θέματα της περιόδου της πρώτης βασιλείας: η εγκαθίδρυση της μοναρχίας, οι νέοι θεσμοί που αυτή επέβαλε, οι ποικίλες αντιδράσεις στο νέο αυτό πλαίσιο είτε εκφράστηκαν με συνωμοσίες και κινήματα είτε με εξεγέρσεις και επαναστάσεις που ανάγκασαν τον Όθωνα στη χορήγηση συντάγματος το 1843 και στην εγκατάλειψη της χώρας το 1862. Εδική έμφαση δίνεται στην οργάνωση του στρατού (όλες οι εξεγέρσεις και οι επαναστάσεις της περιόδου αναλύονται παραστατικά), στο εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό ζήτημα, στη διαμάχη ετεροχθόνων και ετεροχθόνων, στις επεμβάσεις των αντιπροσώπων των δυνάμεων και στη διαπλοκή τους με τα κόμματα. Απομυθοποιείται κι εδώ ο Κολοκοτρώνης και ο Μακρυγιάννης και γενικά το διχοτομικό σχήμα συνεργάτες/αντίπαλοι των ξένων (των Φράγκων), τονίζεται ο πολιτικός ρόλος του Αλ. Μαυροκορδάτου, του Ι. Κωλέττη, και επιχειρείται, σε αναλυτικό πίνακα, ο κομματικός χαρακτηρισμός πολλών προσώπων. Είναι φανερό η επίδραση του John Petropoulos στην ανάλυση του πολιτικού και κομματικού φαινομένου. Γενικά, πρόκειται κι εδώ κυρίως για μια πολιτική ιστορία χωρίς ουσιαστική αναφορά στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Τα δημογραφικά στοιχεία που παρατίθενται δεν μπορούν να καλύψουν το κενό. Το ελληνικό κράτος το 1862 σαφώς διέφερε από αυτό του 1833, και αυτό δεν αναδεικνύεται. Φυσικά, ο υπότιτλος του βιβλίου («Θεμελίωση του ελληνικού κράτους») παραπέμπει κυρίως στην πολιτική ιστορία και στην ιστορία των θεσμών. Ωστόσο, η σύντομη, αλλά ουσιαστική αναφορά στις υπόλοιπες εξελίξεις είναι απαραίτητη για μια σφαιρικότερη κατανόηση της υπό εξέταση κοινωνίας.

Ο Στ. Παπαγεωργίου χειρίζεται γνωστά θέματα και καταστάσεις με το δικό του τρόπο (παραστατικό, γλαφυρό πολλές φορές), αναδιατάσσοντας πληροφορίες από πηγές και βοηθήματα, και επιτυγχάνοντας τελικά ένα ευαγνώνστο κείμενο με συγκεκριμένους

στόχους: να εντάξει τον μη ειδικό αναγνώστη, τον φοιτητή περισσότερο, σε μια ιστορική ανάγνωση της περιόδου που εξετάζει υπό νέο πρίσμα, χωρίς δηλαδή τις αγκυλώσεις της προ του 1974 κυρίαρχης ιστοριογραφίας. Η φροντίδα του αυτή τον οδηγεί να χρησιμοποιεί, χωρίς την απαιτούμενη ιεράρχηση μερικές φορές, πληροφορίες από τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τα απομνημονεύματα των αγωνιστών, τον Τίρς, τον Φίνλεϋ ή τον Dakin και τον Πετρόπουλο μαζί με γενικότερα έργα που ως ένα βαθμό έχουν ξεπεραστεί από τη νεότερη έρευνα: Παπαρρηγόπουλος, Καρολίδης, Κυριακίδης, Ευαγγελίδης, Σκανδάμης, Κόκκινος, Φωτιάδης, Μαρκεζίνης κλπ. Είναι επισφαλές, για παράδειγμα, να μιλήσεις για το κίνημα του Αντ. Οικονόμου στην Ύδρα αγνοώντας τα έγγραφα που δημοσιεύει ο Αντ. Λιγνός· ή να παραπέμπεις στον Σπ. Μαρκεζίνη για το κρητικό ζήτημα, αγνοώντας τι επί πλέον έχει στο μεταξύ γραφεί. Δεν μπόρεσα να καταλάβω γιατί αγνοήθηκε τελείως για την περίοδο του 1821 το πολύτομο έργο του Απ. Βακαλόπουλου, με τον πλούτο των πληροφοριών που περιέχει. Επίσης, μπορεί να έχουν εκδοθεί ελάχιστα βιβλία για την ίδια περίοδο τα τελευταία 30 χρόνια, λόγω της γενικότερης υποχώρησης των σπουδών για την Ελληνική Επανάσταση, ωστόσο έχουμε σημαντικά άρθρα που εδώ δεν χρησιμοποιήθηκαν και τα οποία σαφώς προσφέρουν νέα πραγματολογικά στοιχεία και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

Από μία άποψη, ευτυχώς που ο Στ. Παπαγεωργίου αγνόησε την αναμενόμενη «γκρίνια», δικιά μου και άλλων «ειδικών», που δεν θα έγραφαν αυτό το βιβλίο χωρίς να διασταυρώσουν περισσότερες πηγές και βοηθήματα, χωρίς να προσπαθήσουν να ενσωματώσουν περισσότερες ερμηνευτικές αποχρώσεις και χωρίς να επιχειρήσουν να διασταυρώσουν γενναιότερα το πολιτικό και με άλλες παραμέτρους του κοινωνικού, και οι οποίοι κατά πάσα πιθανότητα δεν θα το έγραφαν ποτέ. Εδώ υπήρχε ένας συγκεκριμένος στόχος που ικανοποιητικά επιτεύχθηκε και για την εξυπηρέτησή του συνειδητά παραλείφθηκαν άλλες επιλογές.